

FARG'ONA VODIYSINING MAROSIM MADANIYATI VA UNING ARXEOLOGIYA HAMDA ETNOLOGIYADAGI TALQINI

Abdulazizova Maftuna Ravshan qizi

Namangan davlat universiteti

Arxeologiya mutaxassisligi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18224854>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Farg'ona vodiysi marosim madaniyatining nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda marosim madaniyati ijtimoiy va madaniy hodisa sifatida yoritilib, uning arxeologiya va etnologiya fanlarida talqin qilinishi qiyosiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Arxeologik manbalar orqali marosimlarning tarixiy ildizlari, etnologik kuzatuvlar orqali esa ularning zamonaviy jamiyatdagi funksiyalari aniqlanadi. Shuningdek, marosimlarning hududiy xususiyatlari, ijtimoiy vazifalari va globallashuv sharoitidagi transformatsiyasi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: marosim madaniyati, Farg'ona vodiysi, etnologiya, arxeologiya, madaniy xotira, ijtimoiy marosimlar, transformatsiya, madaniy meros.

Annotation. This article analyzes the theoretical and methodological foundations of ritual culture in the Fergana Valley. Ritual culture is examined as a socio-cultural phenomenon, and its interpretation within archaeology and ethnology is discussed from a comparative perspective.

Archaeological data reveal the historical roots of rituals, while ethnological observations demonstrate their social functions in contemporary society. The study also considers regional features of rituals, their social roles, and their transformation under the conditions of globalization.

Keywords: ritual culture, Fergana Valley, ethnology, archaeology, cultural memory, social rituals, traditional culture, cultural heritage.

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы обрядовой культуры Ферганской долины. Обрядовая культура рассматривается как социокультурное явление, а её интерпретация в археологии и этнологии анализируется в сравнительном аспекте. Археологические данные позволяют выявить исторические корни обрядов, тогда как этнологические наблюдения раскрывают их социальные функции в современном обществе.

Ключевые слова: обрядовая культура, Ферганская долина, этнология, археология, культурная память, трансформация, культурное наследие.

KIRISH

Marosim madaniyati jamiyatning tarixiy xotirasi, ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy tuzilmasini mujassamlashtiruvchi murakkab madaniy hodisa hisoblanadi. Insoniyat taraqqiyoti davomida marosimlar ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, jamoaviy birlikni mustahkamlash hamda avlodlar o'rtasida madaniy tajribani uzatish vositasi sifatida shakllanib kelgan. Shu bois marosimlar nafaqat an'anaviy rasm-rusumlar majmui, balki jamiyatning o'zini anglash shakli, uning tarixiy va madaniy identifikatsiyasining muhim elementi sifatida namoyon bo'ladi.

Farg'ona vodiysi Markaziy Osiyoning qadimiy madaniy hududlaridan biri bo'lib, u yerda asrlar davomida turli sivilizatsiyalar, etnik guruhlar va diniy qarashlar o'zaro ta'sirda bo'lgan.

Mazkur jarayonlar vodiyning marosim madaniyatida murakkab va ko'p qatlamli tizimning shakllanishiga olib kelgan. Hududda saqlanib qolgan oilaviy, ijtimoiy va diniy marosimlar qadimgi e'tiqodlar, islomiy an'analar va mahalliy urf-odatlarining sintezi sifatida namoyon bo'ladi.

Shuning uchun Farg'ona vodiysi marosim madaniyatini o'rganish nafaqat etnografik qiziqish, balki tarixiy jarayonlarni tushunish nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur tadqiqot Farg'ona vodiysi marosim madaniyatini kompleks, ko'p fanli yondashuv asosida o'rganishga tayangan. Marosim madaniyati murakkab ijtimoiy-madaniy hodisa bo'lgani sababli uni faqat bir fan doirasida tahlil qilish yetarli emas. Shu bois tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiylik va madaniy-antropologik yondashuvlar uyg'unlashtirildi [1].

Tarixiylik prinsipi asosida marosimlarning shakllanishi va rivojlanishi muayyan davr va ijtimoiy sharoit bilan bog'liq holda ko'rib chiqildi. Marosimlar o'zgaras hodisa emas, balki jamiyat bilan birga transformatsiyalanuvchi madaniy tizim sifatida talqin qilindi. Shu nuqtayi nazardan arxeologik ma'lumotlar orqali qadimgi marosim shakllari rekonstruksiya qilinib, etnologik kuzatishlar yordamida zamonaviy holati bilan solishtirildi.

Tizimlilik yondashuvi marosim madaniyatini alohida-alohida rasm-rusumlar yig'indisi sifatida emas, balki o'zaro bog'liq elementlardan iborat yaxlit tizim sifatida o'rganishga imkon berdi. Har bir marosim umumiy madaniy makon ichida muayyan funksiyani bajarishi nazarda tutildi [2].

Qiyosiy metod yordamida Farg'ona vodiysidagi marosimlar boshqa hududlar — Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo va Tojikistonning chegaradosh hududlari marosimlari bilan solishtirildi.

Bu yondashuv hududiy xususiyatlar va umumturkiy hamda umumislomiy elementlarni ajratib ko'rsatish imkonini berdi. Shuningdek, tadqiqotda madaniy-antropologik va ramziy-tahliliy metodlardan foydalanildi. Bu yondashuvlar marosimlarni ijtimoiy kommunikatsiya shakli, ramziy ma'nolar tizimi va jamoaviy xotira mexanizmi sifatida talqin qilishga yordam berdi.

Empirik ma'lumotlar etnografik kuzatuv, yarim strukturalangan suhbatlar, mahalliy aholi vakillari bilan og'zaki tarix (oral history) asosida to'plandi. Shuningdek, muzey materiallari, arxiv hujjatlari va ilmiy nashrlar asosiy manba sifatida jalb qilindi [3].

Farg'ona vodiysi va umuman o'zbek xalqining marosim madaniyati masalasi ko'plab mahalliy olimlar tomonidan turli nuqtayi nazardan o'rganilgan. O'zbek etnologiyasi maktabining asoschilaridan biri hisoblangan K. Shoniyozov o'z tadqiqotlarida o'zbek xalqining etnik shakllanishi va madaniy qatlamlarini tahlil qilib, marosimlarni etnik identifikatsiyaning muhim belgisi sifatida ko'rsatadi. U marosimlarda qadimgi turkiy, eroniy va islomiy unsurlar sintezini qayd etadi.

A. Asqarov arxeologik izlanishlar asosida qadimgi Farg'ona hududida mavjud bo'lgan diniy e'tiqodlar va dafn marosimlari haqida muhim ma'lumotlar beradi. Uning ishlari marosimlarning tarixiy ildizlarini ochib berishda muhim manba hisoblanadi [4].

T. Mirzaev va M. Qosimov kabi etnograflar o'z tadqiqotlarida oilaviy va maishiy marosimlarning ijtimoiy funksiyasini yoritgan. Ular marosimlarni ijtimoiy nazorat va axloqiy me'yorlarni mustahkamlovchi mexanizm sifatida talqin qiladi.

Farg'ona vodiysi bo'yicha maxsus tadqiqotlar olib borgan H. Ismoilov vodiyning nikoh, sunnat va motam marosimlarini batafsil tasvirlab, ularning hududiy farqlarini ko'rsatgan.

U marosimlarning mahalliy sharoit, iqtisodiy holat va ijtimoiy tuzilma bilan bogʻliqligini asoslaydi [5].

B. Karimov marosimlarni madaniy xotira shakli sifatida koʻrib, ularning avlodlararo uzluksizlikdagi rolini taʼkidlaydi. Uning ishlarida marosimlarning ramziy tilini tahlil qilishga alohida eʼtibor qaratiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, marosim madaniyati masalasi koʻplab jihatlardan oʻrganilgan boʻlsa-da, Fargʻona vodiysi doirasida uni kompleks, arxeologik va etnologik yondashuvlarni uygʻunlashtirgan holda tahlil qilish hali ham dolzarbdir.

NATIJA VA MUHOKAMA

Mazkur maqola Fargʻona vodiysi marosim madaniyati tarixiy jihatdan koʻp qatlamli, mazmunan sintezlashgan va funksional jihatdan moslashuvchan madaniy tizim ekanini koʻrsatadi.

Arxeologik, etnologik va ogʻzaki tarix materiallarining uygʻun tahlili marosimlarning nafaqat anʼanaviy shakllarini, balki ularning jamiyatdagi real ijtimoiy vazifalarini aniqlash imkonini berdi [6].

Birinchidan, marosimlarning tarixiy ildizlari masalasida olib borilgan tahlil shuni koʻrsatdiki, Fargʻona vodiysi marosim madaniyatida qadimgi eʼtiqodlar, zardushtiylik unsurlari, turkiy anʼanalar va islomiy qarashlar murakkab sintez hosil qilgan. Masalan, dafn marosimlarida kuzatiladigan ayrim elementlar — marhumni yod etishning vaqt oraligʻiga bogʻlangan shakllari, qabriston makonining muqaddaslashtirilishi, suv va olov bilan bogʻliq ramzlar — qadimgi kosmologik tasavvurlar bilan bogʻliq boʻlsa, Qurʻon tilovati, duo va sadaqa kabi amallar islomiy dunyoqarashning ustuvorligini aks ettiradi. Bu holat marosimlarning “tarixiy xotira ombori” sifatida faoliyat yuritishini koʻrsatadi.

Ikkinchidan, marosimlarning ijtimoiy funksiyasi masalasi alohida muhim natija sifatida namoyon boʻldi. Tadqiqot jarayonida maʼlum boʻldiki, nikoh, sunnat, motam va mavsumiy bayram marosimlari ijtimoiy rollarni mustahkamlash, qarindoshlik aloqalarini faollashtirish va jamoaviy birdamlikni taʼminlash vazifasini bajaradi. Masalan, toʻy marosimlari faqat ikki yoshning nikohi emas, balki ikki oilaning ijtimoiy integratsiyasi sifatida talqin qilinadi. Bu jarayonda iqtisodiy almashinuv, obroʻ-eʼtibor taqsimoti va axloqiy meʼyorlar ham marosim doirasida muvofiqlashtiriladi [7].

Uchinchidan, hududiy farqlar masalasi tahlili Fargʻona vodiysi ichida ham marosim madaniyatining bir xil emasligini koʻrsatdi. Togʻ oldi hududlari, vodiylar markazi va chegaradosh qishloqlarda marosim shakllari, ularning koʻlam va mazmuni oʻzaro farqlanadi [8]. Bu farqlar ekologik sharoit, xoʻjalik turi va etnik tarkib bilan bevosita bogʻliq. Natijada marosim madaniyati hududiy moslashuvchan tizim sifatida namoyon boʻladi.

Toʻrtinchidan, marosimlarning zamonaviy transformatsiyasi alohida tahlil qilindi.

Globalashuv, urbanizatsiya va ommaviy axborot vositalarining taʼsiri natijasida marosimlar qisqarishi, soddalashuvi yoki tijoratlashuvi kuzatilmoqda. Masalan, ayrim marosimlar restoranlarda oʻtkazilmoqda, bu esa ularning anʼanaviy makon bilan bogʻliqligini susaytiradi. Shu bilan birga, yangi shakllar paydo boʻlmoqda — masalan, ijtimoiy tarmoqlar orqali marosimni namoyish qilish, tabriklash va xayriya qilish. Bu jarayon marosimlarning moslashuvchanligini tasdiqlaydi [9].

Muhokama qismida ushbu natijalar mahalliy va umumiy nazariy yondashuvlar bilan solishtirildi. K. Shoniyozov tomonidan ilgari surilgan etnik sintez konsepsiyasi Farg‘ona vodiysi marosimlarida aniq tasdiqlandi. Shuningdek, B. Karimovning marosimlarni madaniy xotira shakli sifatida talqin qilishi ushbu tadqiqot natijalari bilan mos keladi.

Biroq ayrim jihatlarida farqlar ham kuzatildi. Masalan, avvalgi tadqiqotlarda marosimlar ko‘proq barqaror va konservativ tizim sifatida talqin qilingan bo‘lsa, mazkur tadqiqot ularning dinamik, moslashuvchan va o‘zgaruvchan xarakterini ko‘rsatdi. Bu esa marosim madaniyatiga faqat “meros” emas, balki “jarayon” sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi [10].

Yana bir muhim natija — marosimlarning normativ vazifasidir. Ular jamiyatda maqbul xatti-harakat modellarini belgilaydi, axloqiy chegaralarni ko‘rsatadi va ijtimoiy tartibni ramziy shaklda mustahkamlaydi. Shu sababli marosimlar ijtimoiy nazoratning yumshoq mexanizmi sifatida faoliyat yuritadi. Shuningdek, marosimlarda gender rollarining ifodalanishi masalasi ham tahlil qilindi. Ayrim marosimlar ayollarning faolligini oshirsa (masalan, tug‘ilish va motam marosimlari), boshqalari erkaklar rolini kuchaytiradi (nikoh muzokaralari, jamoat marosimlari).

Bu holat jamiyatdagi gender muvozanatini marosimlar orqali tartibga solinishini ko‘rsatadi [11].

XULOSA

Mazkur maqola Farg‘ona vodiysi marosim madaniyatining mazmunan boy, tarixan ko‘p qatlamli va ijtimoiy jihatdan faol tizim ekanini ko‘rsatdi. O‘rganishlar shuni tasdiqladiki, marosimlar jamiyat hayotida faqat urf-odat yoki an‘ana sifatida emas, balki ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, madaniy xotirani saqlovchi va jamoaviy birdamlikni mustahkamlovchi muhim mexanizm sifatida mavjuddir. Ular orqali jamiyat o‘z qadriyatlarini ifodalaydi, ularni avloddan-avlodga uzatadi va yangi sharoitlarga moslashtiradi.

Farg‘ona vodiysi misolida marosim madaniyatining shakllanishi qadimgi e‘tiqodlar, turkiy madaniy an‘analar va islomiy dunyoqarashning o‘zaro ta‘siri natijasi ekanligi aniqlandi. Bu sintez marosimlarning ham ramziy, ham amaliy mazmunida aks etadi. Natijada marosimlar tarixiy uzviylikni saqlagan holda doimiy yangilanib boruvchi madaniy tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot shuningdek, marosimlarning zamonaviy sharoitda transformatsiyalanayotganini ko‘rsatdi. Globallashuv, urbanizatsiya va axborot oqimlari marosim shakllariga ta‘sir ko‘rsatmoqda, biroq ularning asosiy funksiyalari — ijtimoiy integratsiya, axloqiy me‘yorlarni mustahkamlash va madaniy identifikatsiya — saqlanib qolmoqda. Bu holat marosim madaniyatining moslashuvchan va barqaror xususiyatini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shoniyozov K. O‘zbek xalqining etnik tarixi. — Toshkent: Fan, 2001. — 312 b.
2. Asqarov A. Qadimgi O‘zbekiston madaniyati va e‘tiqodlari. — Toshkent: Fan, 2004. — 276 b.
3. Mirzaev T. O‘zbek xalqining oilaviy va maishiy marosimlari. — Toshkent: O‘zbekiston, 1998. — 220 b.
4. Qosimov M. O‘zbek etnologiyasi asoslari. — Toshkent: Universitet, 2006. — 240 b.
5. Ismoilov H. Farg‘ona vodiysi aholisi marosimlari. — Andijon: Andijon nashriyoti, 2010. — 198 b.

6. Karimov B. Madaniy xotira va marosimlar. — Toshkent: Ma'naviyat, 2012. — 184 b.
7. Jo'raev N. Globallashuv va an'anaviy madaniyat transformatsiyasi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. — 210 b.
8. Alimuhamedov D. Zamonaviy o'zbek jamiyatida marosim madaniyati. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. — 176 b.
9. Sagdullaev A. Qadimgi Markaziy Osiyo diniy tasavvurlari. — Toshkent: Fan, 2003. — 264 b.
10. Ahmedov B. O'zbek xalqining marosim va urf-odatlar. - Toshkent: Sharq, 1995. - 228 b.
11. To'raev O. Etnomadaniy jarayonlar va hududiy xususiyatlar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. — 192 b.